

מצגת הנכבה במרחב

מצגת זו מכילה סדרה של צילומים עכשוויים של מקומות פלסטיניים שנהרסו בנכבה. הצילומים נבחרו כמייצגים של דפוסי מחיקה שונים של החברה הפלסטינית והם מייצגים תמונות מוכרות לתלמיד הישראלי מהנוף הסובב אותו. הטקסט שלהלן מכיל שאלות, רעיונות ומידע על דפוסי המחיקה ועל המקומות השונים. הטקסט הוא הצעה כיצד להשתמש במצגת בכיתה. הטקסט המודגש הוא הטקסט שמופיע על גבי השקופית - שאר הטקסט הוא ההצעה שלנו לאפשרויות שונות להעברת השיעור בכיתה. ניתן לראות את הטקסט הזה גם בקובץ של המצגת בתצוגה של "עמוד הערות". הרחבה והסברים נוספים נמצאים גם ברציונל הפדגוגי של יחידה 2.

להכיר את הנכבה - הנכבה במרחב

שקופית 1.

מהי הנכבה?

שקופית 2.

לפני מעבר לשקופית הבאה, כדאי לשאול את הכיתה: מהי הנכבה? האם מישהו שמע על הנכבה לפני כן? איך אתם מרגישים כשאתם שומעים את המילה הזו, את המושג הזה?

מהי הנכבה?

שקופית 3.

"נכבה" היא מילה בערבית שפירושה "אסון גדול" או "קטסטרופה" (كَبَّة). היא מתייחסת להרס רוב היישובים הפלסטיניים ב-1948 שהתקיימו בשטח עליו הוקמה מדינת ישראל ולהפיכת תושביהם לפליטים. למעלה מימין: תצלום של היישוב קבוצת יבנה ב-1943. משמאל: מפה מ-1946 של "קרן הקיבוץ הדיתי" המציגה את היישובים היהודיים באזור יבנה. למטה: תצלום מ-1991 של שרידי המסגד של יבנה, יישוב פלסטיני שנחרב בנכבה. לצדו קטע ממפת פלסטין משנת 1941 המציינת את היישוב. הנכבה עברה על החברה הפלסטינית כולה. היא החלה בשטח שעליו קמה מדינת ישראל, שגבולו עבר בקו הירוק. המושג "נכסה" משמעותו "אסון קטן", והוא מתייחס לאירועי 1967 ("מלחמת ששת הימים"). הנכבה היא אירוע מכונן בהיסטוריה של פלסטין וישראל. בעוד שרוב היהודים בארץ אינם מכירים את המושג, עבור הפלסטינים הוא מרכיב מרכזי בזהותם הקולקטיבית. למרות שישראלים לא מכירים את הנכבה, העדרותה/נוכחותה (כפי שנראה בהמשך) מבנה את הזהות של החברה הישראלית ואת המציאות שלנו. מכאן, שהכרת הנכבה משמעה גם להכיר את הזהות שלנו כישראלים-יהודים טוב יותר. במצגת זו נבחן את אירועי 1948 בצורה ביקורתית, שאינה מחויבת לנקודת המבט הישראלית הרווחת בלבד. מה אפשר ללמוד כשמסתכלים על התמונות בשקופית זו? בתמונה למעלה רואים התחלה של יישוב חדש, בתים ואוהלים שניתן לזהות כשייכים לראשית ההתיישבות הציונית. מהזווית שממנה צולמה התמונה נראה כי אין ערבים במרחב המצולם. התמונה אינה מתייחסת כלל ליישוב הערבי יבנה שהיה בסמוך לאזור המצולם (לכך יש עדויות בתמונה ובמפה למטה) - יש בה רק בנייה וקיום יהודיים-ציוניים. זו הדרך שבה אנו בדרך כלל רואים את הארץ - כארץ שהייתה נקייה, ריקה - ארץ ללא עם, לעם ללא ארץ - בעוד שלמעשה חיה כאן חברה פלסטינית גדולה שקיימה חיים פלסטיניים עשירים.

מפגש

שקופית 4.

איך אנחנו פוגשים את הנכבה? יש מקומות שבהם אנו נתקלים בנכבה גם אם איננו מודעים לה. גלויה. נופשים בחוף פארק אכזיב; ברקע שרידי הכפר א-זיב. (צילום: ורנר בראון, ירושלים)

ישנם מקומות רבים בנוף סביבנו שבהם נוכחים עקבות הנכבה, גם אם איננו מודעים להם. התמונות שנראה מעידות על אופני ההדרה והמחיקה של החיים הפלסטיניים שהיו במרחב מסביבנו.

מפגש

שקופית 5

בית בשכונת מנשיה שבעיר יאפא. כיום: מוזיאון האצ"ל בתל-אביב-יפו (2008, צילום: עמיה גלילי) כדאי לפתוח בשאלה: מה אתם רואים בתמונה? אילו מסרים מועברים דרך האדריכלות של הבית הזה? שכונת מנשיה הייתה שכונה פלסטינית של יפו, לאורך חוף הים, שנבנתה בשנות ה-70 של המאה ה-19. במקביל לבניית נווה צדק. עד 1948, גם פלסטינים גרו בנווה צדק וגם יהודים גרו במנשיה. הרס השכונה החל עם כיבושה ב-1948 ונמשך עד שנות השבעים. מתוכה הושאר בית אחד (בתמונה), תחנת הרכבת של יפו ומסגד חסן בק. הבית הפך למוזיאון האצ"ל, הארגון שהיה אחראי לכיבוש יפו ב-1948. בניית המוזיאון השאירה רק את חלקו התחתון של המבנה הפלסטיני ועליו נבנה מבנה זכוכית שחורה מרובע. המבנה נראה בברור מקו החוף, הן מתל-אביב והן מיפו, ונראה שנועד לסמן ולהבליט את הנוכחות והכיבוש הישראלי על גבי הבית הפלסטיני והחיים הפלסטיניים שהיו בו. אין שום ציון במוזיאון או מחוצה לו שמסביר של מי היה הבית, או על השכונה שהבית היה חלק ממנה. בתהליך מחיקת הנוף והחיים הפלסטיניים שהיו פה עד 1948, היו מבנים שהושארו על כנם, ורבים אחרים שנהרסו. בתמונות הבאות נראה דוגמאות נוספות.

מפגש

שקופית 6

מסגד בכפר ואדי הונין. כיום בית כנסת באזור נס ציונה (1987, צילום: ראפי סאפיה)

- כיצד מזהים שזה מסגד?

אפשר לראות את הסממנים הארכיטקטוניים ששימשו אדריכלות מוסלמית באזור: כיפה מעל המבנה וחלונות בצורת קשתות. זוהי אינה תופעה ייחודית, מקומות קדושים עברו ידיים ודתות בתקופות שונות בהיסטוריה במקומות שונים בעולם. דוגמה נוספת קיימת ביהוד, שם המסגד של הכפר אליהודיה (אלעבאסיה) הפך לבית כנסת. אך לא רק בתי תפילה שינו את דתם, אלא גם קברים. במקומות שונים בארץ, קברים שסומנו כקברי רבנים יהודים הם בעצם קברים של שיח"ם מוסלמים.

מתוך ריאיון עם יעקב אביגד, איש לח"י בעבר וכיום מרצה להיסטוריה של ארץ ישראל במכללה האקדמית לחינוך "אחוזה": "בואו אספר לכם סיפור: כששלמה זלמן כהנא היה מנכ"ל משרד הדתות בראשית שנות השישים, הוא לקח אותי ואת ישראל ליפל, האחראי על המקומות הקדושים במשרד, ועוד בחור ממאה שערים, ונסענו לאתר קברי צדיקים ואמוראים בגליל. חלק מקברי שיח' שמצאנו ברחבי הגליל התחתון והעליון, הפכנו ליהודיים. קצת גם המצאנו... העיקר שיהיה שם שלט בעברית בסביבה מאוכלסת ערבים" (נווה ויוגב, 2002, עמ' 112)

הכפר ואדי הונין היה ממוקם על הכביש הראשי בין יאפא (יפו) לאללד (לוד). הוא מנה 1,880 תושבי מוסלמים ב-1948. בשנת 1888 קנו יהודים חלק מאדמות ואדי הונין והקימו את המושבה נס ציונה, שמוקמה מעבר לכביש של מרכז הכפר. מתחילת המאה ה-20, נטיעת מטעי הדורים בנס ציונה ובוואדי הונין הובילו להתפתחות מואצת של האזור. וליד ח'אלדי (Khalidi, 1992) מספר שחקלאי נס ציונה העסיקו עובדים לא-יהודים, מדיניות שהובילה לביקורת עליהם מצד המנהיגות הציונית. עוד הוא מציין שאזור זה היה המקום היחידי בפלסטין שהיה מעורב, ושבו חיו ציונים ופלסטינים סמוך מאוד זה לצד זה.

ח'אלדי סבור שהטבח בדיר יאסין (ליד ירושלים) שהתרחש בתחילת אפריל, או איומי "ההגנה" להתקפה על הכפר כחלק מכיתור יפו, היו הגורמים הישירים לעזיבת התושבים בשבעה-עשר באפריל 1948.

מפגש

שקופית 7

בית ספר הכפר כויכאת. כיום מועדון הנוער של קיבוץ בית העמק (2008, צילום: רנין ג'רייס) מבנים פלסטיניים רבים ששימשו את הפלסטינים כבתי מגורים, מבני ציבור או אחרים, לא נהרסו לאחר הנכבה. חלקם ניצלו מהרס בשל היותם מרשימים ויפים, חלקם מפני שהיו מתאימים לצורכי התושבים היהודים. כיום הם משמשים למטרות מגוונות. ברוב המקרים אין אנו יודעים מה היו ושל מי הם, והם הפכו לחלק אינטגרלי מהמרחב שאנו מכירים. בתמונה זו אנו רואים בית שהיה מבנה בית הספר של הכפר כויכאת, ואשר משמש כיום כמועדון בקיבוץ בית העמק, ליד נהריה.

הכפר כויכאת היה כפר בן 4,733 תושבים, ובו בית ספר יסודי, מסגד ואתר קדוש לדרוזים. בשל קרבתו לעיר עכא (עכו), יכלו התושבים ליהנות ממערכת החינוך, הרפואה והמסחר של העיר. אדמותיו נחשבו כפוריות ביותר במחוז, וגידולו העיקריים היו תבואה, זיתים ואבטיחים. בנוסף היו לאנשי הכפר משק חי ומחלבה. ההתקפה היהודית הגדולה הראשונה על הכפר הייתה באחד-עשר ביוני 1948, ממש לפני ההפוגה הראשונה. ההתקפה נהדפה על-ידי כוחות פלסטיניים מקומיים. במהלך ההפוגה הגיעו לכפר נציגים של צבא ההצלה הערבי וביקשו מהתושבים לא לפנות את הנשים והילדים מהכפר, על מנת לעודד את הלוחמים להילחם טוב יותר. בתשעה ביולי, יום סיום ההפוגה, הגיעו לכפר ערבים ששיתפו פעולה עם הכוחות היהודים, וביקשו מראש הכפר להיכנע. הוא סירב. באותו לילה החל "מבצע דקל", וכויכאת מצאה עצמה תחת התקפה ארטילרית כבדה. "התעוררנו למשמע רעש שכמוהו לא שמענו מעודנו, פגזים התפוצצו [...], הכפר כולו היה אחוז בהלה [...], נשים צרחו, ילדים בכו [...], רוב אנשי הכפר נמלטו כשהם לבושים פיז'מות. אשתו של קאסם אחמד סעיד ברחת כשהיא חובקת בין זרועותיה כר, במקום את ילדה." (בתוך מוריס, 1991, עמ' 267). שני פלסטינים נהרגו ושניים נפצעו. תושבים רבים עזבו ורבים מצאו מחסה בכפר אבו סנאן ובכפר יסיף, שנכנעו מאוחר יותר. כויכאת נכבשה והכוחות הערביים נסוגו לגבעה סמוכה, שם חיכו ארבעה ימים לתגבורת מצבא ההצלה, שלא הגיעה. בימים הראשונים אחרי כיבוש הכפר היו הנשים חוזרות לעתים קרובות לאסוף אוכל ובגדים. על אדמות הכפר הוקם ב-1949 קיבוץ בית העמק. על בית הקברות ניטעו עצי אורן ואקליפטוס.

מפגש

שקופית 8

המסגד המרכזי של מג'דל, כיום גלריות ומוזיאון העיר אשקלון

- איפה צולמה התמונה הזו?

כדאי לאפשר לתלמידים להעלות מספר ניחושים לגבי מיקום החנות בארץ, והם יוכלו לזהות את דפוס המחיקה שעליו מעידה התמונה. במקרים מסוימים השאירה מדינת ישראל מסגדים של כפרים פלסטיניים על כנם, וכיום הם משמשים כמרכזי תיירות ואמנות. ניתן לראות זאת למשל בקיסריה ובצפת. בעיר הפלסטינית מג'דל היו ב-1948 כ-11 אלף תושבים. בעיר היו פרדסים וגינות רבות, והיא הייתה מפורסמת בתעשיית הטקסטיל הענפה שלה. באוקטובר 1948 הגיעו לעיר אלפי פליטים מיישובים אחרים, והשתכנו ברחובות, בבניינים הציבוריים ובפרדסים. מאמצע החודש הפגזו צה"ל את העיר, וחיילי הצבא המצרי ששכנו בה ותושבים רבים עזבו. בארבעה בנובמבר נכנס צה"ל לעיר וכבש אותה.

בעיר נותרו כ-1,500 תושבים, בעיקר זקנים, נשים וילדים, ועם הגעת פליטים נוספים מהסביבה הלך וגדל מספר שוכני העיר. מרגע הכיבוש הופעל על התושבים לחץ רב לעזוב את העיר, בעיקר בשל הרצון שלא להשאיר עיר ערבית בקרבת הגבול, כדי למנוע "הסתננויות" ובשל שיקולים דמוגרפיים (הרצון בפחות ערבים בתחומי מדינת ישראל). מצב התושבים הפלסטינים הידרדר: הניתוק מקרוביהם שהגיעו לרצועת עזה ומהעולם הערבי, גידורם מאחורי גדרות תיל ותחת ממשל צבאי כבד, העוני, הדיכוי, ההשפלות וההגבלות שהוטלו על תושבי מג'דל הפלסטינים - כל אלה הובילו לייאוש הולך וגובר. הגירוש לעזה התבצע על-ידי צה"ל, באישורו של שר הביטחון וראש הממשלה בן גוריון. ישראל הפעילה על הקהילה הפלסטינית בעיר מערך לחצים ושכנועים לעזוב, שכלל שכנוע מדלת לדלת, "תעמולת לחש" שליכתה פחדים, איומים, רמזים לעזוב את העיר ופגיעה בהקצבות המזון. כשכל אלו לא הועילו דיים, הגביר צה"ל את הלחץ וזים מעצרים, ביקורי פתע ליליים, ירי מפוזר ואיומים ישירים. אלו הובילו לגירוש כפוי ורשמי, שהתבצע על-ידי משאיות של צה"ל שהעבירו את התושבים במשלוחים מיוני 1950 במשך מספר חודשים. הגירוש והאמצעים שהובילו לו הוסתרו ממשלת ישראל, מהעיתונות הישראלית ומהציבור בכלל. לציבור הישראלי ולגורמים בינלאומיים נאמר כי הגירוש בוצע בהסכמה, ולכן גם ההתנגדות המועטה אליו (למשל של ה"הסתדרות") החלה רק בשלב מתקדם מאוד של הגירוש, בזמן שבו רוב תושבי מג'דל כבר היו בעזה.

מפגש

שקופית 9

בית משפחת אבו כחיל בכפר שיח' מְּנָס. כיום: מועדון הסגל באוניברסיטת תל-אביב ואולם אירועים (2008, צילום: טליה פריד)

בתמונה זו אנו רואים את בית משפחת אבו כחיל מהכפר שיח' מְּנָס, שעל חלק מאדמותיו נבנתה מאוחר יותר אוניברסיטת תל-אביב. בית זה משמש כיום כמועדון הסגל של האוניברסיטה ומארח אירועים רבים. הוא ידוע בשם "הבית הירוק".

הכפר שיח' מְּנָס שכן כשמונה קילומטרים צפונית ליפו. ב-1948 חיו בו כ-2,240 איש והיו בו שני בתי ספר יסודיים - לבנים ולבנות. רוב תושבי הכפר עסקו בחקלאות, ובעלותם היו אדמות רבות שהשתרעו על 11 אלף דונם של פרדסים, בננות, דגנים וגנים. ב-1948 התארגנו צעירים מהכפר להגנה עליו. לתושבים היו יחסים טובים עם היהודים בסביבה, ולכן התנגדו לכניסת לוחמים זרים. בסוף ינואר 1948 נערכו פגישות של ראשי הכפרים שיח' מְּנָס וג'מאסין אלע'רבי הסמוך עם נציגי ההגנה, בהן הביעו הפלסטינים את רצונם בשלום עם היהודים. בחוזה שנחתם הסכימו הפלסטינים לוותר על הכפר ג'מאסין, בתמורה להשארת שיח' מְּנָס על כנה. בחודשים שלאחר מכן הגיעו לכפר פליטים רבים מהכפרים בסביבה שנאלצו לעזוב. לאחר כיבוש היישוב ג'מאסין אלע'רבי (כיום, שכונת בבלי בתל-אביב), הפך הכפר לקן עימות עם תל-אביב והוא נותק מדרום (לכיוון יפו) וממערב. התושבים חשו מנותקים ותחת מצור, למרות ההסכמים עם היהודים. לפי רישומי צה"ל כיבוש הכפר התרחש בשלושים במרץ 1948, אך פלסטינים העידו כי הכיבוש הסופי של הכפר היה בשלב מאוחר יותר. רוב בני הכפר יצאו מהכפר לכיוון צפון, לעבר שטחים שהיו אז בשליטת ירדן - המשולש, טולפרם ושכם.

מפגש

שקופית 10

שרידים של בתי הכפר סְּמִיל. כיום על צומת הרחובות אבן גבירול וארלוזורוב במרכז תל-אביב (2007,

צילום: מיכאל יעקובסון)

סְפִיל היה אחד מששת הכפרים שעל שטחם התפתחה העיר תל-אביב. בתמונה אנו רואים שרידים של הכפר. כיום בולעת העיר את הכפר ומסתירה אותו מאחורי חומה (שנמצאת בפינת הרחובות אבן גבירול וארלוזורוב).

- אילו יחסים ניתן לראות בין הכפר לעיר בתמונה? מה לדעתכם המשמעות של חומה בתוך עיר? משמעות השם סְפִיל הוא אדמה קשה. בשנת 1931 התגוררו בכפר 658 תושבים ב-127 בתים צפופים, וב-1944 עלה מספרם ל-850, רובם מוסלמים. ב-1945 נמנו בו גם עשרים נוצרים, וכן התגוררו בו גם יהודים. הכפר היה בנוי קבוצות של בתים צפופים לאורך, כמעין רחוב מצפון לדרום. התושבים גידלו הדרים ובעלי חיים; חלק קטן מהם עסק במסחר, במלאכת יד ובמגזר השירותים. משנת 1943 היה הכפר שייך לתחום המוניציפלי של העיר תל-אביב. תל-אביב המתרחבת יצרה לחץ על הכפר, וחלק מתושביו החלו לעזוב ב-1946. בתחילת מלחמת 1948 שרפו יהודים את רהיטי בית הספר. עם פרוץ הקרבות ביקשו תושבי הכפר להימנע מלקחת בהם חלק, והסכימו להפסקת אש עם "ההגנה" אחרי פגישה בפתח תקווה בסוף 1947. למרות זאת, סְפִיל היה אחד הכפרים הראשונים שהתרוקנו, עקב פחד התושבים מהתקפה יהודית, בעשרים וחמישה בדצמבר 1947. התושבים עזבו ראשית אל הכפר הסמוך ג'מאסין, עד שהתרוקן גם הוא לחלוטין מיושביו באמצע מרץ 1948.

מדינת ישראל יישרה מחדש חלק מהכפרים הפלסטיניים במהגרים יהודים. לאחר מלחמת 1948 שימשו בתי סְפִיל כפתרון למצוקת דיור של תושבי תל-אביב שביתם נהרס או נשרף במלחמה, וכן לעולים מעירק. מחמת מיקומו באזור בעל ערך נדל"ני גבוה, ניסו העירייה וקבלני בניין לפנות את התושבים תמורת פיצויים נמוכים ודירה חליפית קטנה ומרוחקת. שיא המאבק היה בחודש ספטמבר 1962, כאשר עשרות שוטרים הסתערו על הדיירים וניסו לפנותם בכוח, אך ללא הועיל. על-פי תוכנית בנייה עדכנית ייהרסו בקרוב שרידי הכפר ובמקומם ייבנו ארבעה מגדלים.

מפגש

שקופית 11

בתים בכפר לפתא בכניסה לירושלים (צילום: "זוכרות")

הכפר לפתא נמצא בכניסה לירושלים מכיוון תל-אביב, בין שכונת רוממה לגבעת שאול. הוא נראה היטב מכביש הכניסה לירושלים ותלמידים ירושלמים רבים מכירים את המקום מטיוילי בתי הספר. משערים שהכפר נבנה על אזור המעיין מי נפתוח המוזכר בתנ"ך. ב-1948 חיו בו כ-2,950 תושבים והיו בו שני בתי ספר יסודיים, אחד לבנות והשני לבנים. תושבי הכפר התפרנסו בעיקר מחקלאות ומכרו את תוצרתם בירושלים. במרכז הכפר היו מספר חנויות, וכן שני בתי קפה ומועדון. בעשרים ושמונה בדצמבר נערכה התקפה של כוחות יהודיים (כנראה אצ"ל או לח"י) על בית קפה בלפתא, במהלכה נהרגו שישה אזרחים ונפצעו שבעה. רוב תושבי הכפר עזבו מיד לאחר ההתקפה. ההתקפות החוזרות ונשנות על הכפר גרמו גם לעזיבת שאר התושבים. בתחילת ינואר פוצצה "ההגנה" בתים רבים בלפתא ובכפרים אחרים הסמוכים לירושלים, והרסה אותם. בשבעה בפברואר דיווח בן גוריון שאין יותר ערבים באזור. בניגוד ליישובים פלסטיניים אחרים, שאחרי 1948 יושבו מחדש על-ידי יהודים ו/או נהרסו, עשרות מבתי לפתא נותרו עומדים, שלמים בחלקם. גגות הבית חוררו בהפצצות, למנוע את חזרת התושבים. חלק משמעותי משטח הכפר הבנוי שנותר לא אוכלס במשך שנים על-ידי יהודים, ובביקור במקום עדיין אפשר לחוש את החיים הפלסטיניים שהיו שם. כיום גרים במקום אנשים שמצאו עצמם בשולי החברה

הישראלית. שרידי בתי הכפר נמצאים היום בסכנת הריסה, עקב תוכנית בנייה של עיריית ירושלים. על אדמות נוספות של הכפר הוקמו שכונות בירושלים.

מפגש

שקופית 12.

בית קברות פלסטיני. כיום בגן העצמאות ליד מלון "הילטון" בתל-אביב (2006, צילום: דבורה ברייט) בית קברות הוא מקום שחשוב לנו מאוד. זהו מקום ששומר על העבר ועל הזיכרון שלנו. יחד עם זאת, רוב בתי הקברות שהיו שייכים ליישובים שהוחרבו נכבחה נהרסו או עומדים מוזנחים. מצבות רבות נופצו ולרוב נותרו ללא סימון ושלט, וסביבן עשבים רבים. כשהקהילות הפלסטיניות המקומיות רוצות לטפח את בתי הקברות שלהן, המדינה מונעת זאת מהם, למשל על-ידי סגירת המקום בגדר, הכרזתו כשטח צבאי סגור או הריסתו הסופית. כשרואים בית קברות, סביר מאוד להניח שבסמוך אליו היה יישוב פלסטיני. מעניין לראות שעל אף שכפרים רבים נהרסו עד היסוד, בתי הקברות של חלקם הושארו. בית הקברות בתמונה נמצא בתוך גן, מוסתר על-ידי חומה מכל צדדיו. צריך להתאמץ בשביל להיכנס אליו או בשביל לדעת שיש שם בית קברות. בית קברות זה שימש את תושבי יאפא והכפרים הסמוכים לה, וכיום הוא נמצא בתוך גן העצמאות בתל-אביב.

מפגש

שקופית 13.

יערות קק"ל רבים ניטעו על חורבות כפרים פלסטינים שנהרסו. בתמונה: שרידי הכפר קולה (2006, צילום: דבורה ברייט) חלק מהכפרים הפלסטיניים נהרסו עוד במהלך 1948, בין אם במהלך המלחמה ובין אם באימוני הלחימה שנערכו על-ידי צה"ל בכפרים. חלקם עבר תהליך של בליה והתפוררות במהלך שנות החמישים. בין 1965 ל-1967 נערך מבצע יזום של מנהל מקרקעי ישראל ל"יישור" הכפרים הפלסטיניים שעוד נותרו. מהלך זה נועד להביא ל"ניקיון הארץ", על מנת למנוע את שיבת הפליטים, ולסכל התעוררות של תקווה אצל הערבים שנותרו בשטחי מדינת ישראל. היו גם שטענו שהכפרים מכערים את הנוף, מעוררים שאלות רבות מדי על-ידי תיירים, מהווים מטרד, מסכנים את שלום המטיילים בהם ועוד. על-פי הנוהל, בוצעה ההריסה לאחר שהתקיים סקר ארכיאולוגי על הכפר, ואחריה נעשתה עבודת ייעור מסיבית (שי, 2002). יערות אלו נועדו להסתיר מעינינו את הכפרים שהיו. כשאנו מטיילים ביערות כיום, אנו רואים את שרידי הכפרים, ולמעשה איננו רואים אותם: אנו מתייחסים ליער ולעתיקות שבו, אך איננו יודעים שהיה זה כפר פלסטיני, לא על החיים שהיו בו, ולא על תושביו שגורשו והיום הם פליטים. בתמונה יער של קק"ל ורשות הטבע והגנים "גן לאומי מבצר קולה", שניטע על חורבות הכפר קולה ששכן מצפון-מזרח. (לוד). ב-1948 חיו בו 1,170 תושבים מוסלמים, שבבעלותם היו 4,300 דונם של אדמה. רוב בתי הכפר היו עשויים מחימר, ובכפר היה מסגד, מספר חנויות ובית ספר לבנים. תושביו עסקו בחקלאות. בעשרה ביולי 1948 פתח צה"ל במתקפה על הכפר במסגרת תוכנית התקפה נרחבת באזור השפלה להרחבת השטח היהודי בין תל-אביב לירושלים, על אף שעל-פי תוכנית החלוקה האזור נכלל בשטח המדינה הערבית. אחר הצהריים של אותו היום נכבש הכפר, שעליו הגנו לוחמים מקומיים בלבד, לאחר התקפה ארטילרית של כשעתיים. באתר האינטרנט של חטיבת אלכסנדרוני, שכבשה את הכפר, מסופר שאחת הפלוגות "סרקה את הכפר וטיהרה אותו משרידי האויב".

שקופית 14.

מפגש

במקומות רבים שיחי סברס גידרו חלקות חקלאיות עד 1948. בתמונה: אדמות הכפר ספוריה (2006, צילום: דבורה ברייט)

הסברס, הצבר, שאנו מכירים כאחד מצמחיה של הארץ, יובא למעשה לפני כמאתיים שנה ממרכז אמריקה, ונשתל על-ידי פלסטינים לציון גבולות בין חלקות חקלאיות, היות וזהו צמח אמיד במיוחד. הצבר נהיה לאחד הסמלים המובהקים והטיפוסיים של נוף פלסטין ויוצג באמנויות שונות על-ידי אמנים ותיירים עוד במאה ה-19. משנות השלושים של המאה ה-20 החל רווח גם שימוש בצבר כסמל ציוני, המסמן את היהודי החדש, בן הארץ, המובדל מהיהודי בן הגלות. בן הארץ, בדומה לפרי הסברס, נחשב לבעל מעטפת חיצונית דוקרנית שאינה מעידה על תוכו המתוק. הוא מסתיר כביכול את נפשו העדינה, הרגישה והרכה תחת מעטה של חספוס גברי. הצבר היה לסמל ישראלי-ציוני מובהק. אחרי 1948 שימש הצבר כסמל פלסטיני המעיד על הקשר וההיצמדות לארץ.

בתמונה אדמות חקלאיות של הכפר ספוריה. הכפר שכן סמוך לנצרת, על הדרך לגליל התחתון ולטבריה. לכפר היסטוריה ארוכה: לאחר הכיבוש הרומי הוא נהיה למרכז השלטוני באזור, ואחרי דיכוי המרד של שנת 70 לספירה הוא נהיה למרכז דתי יהודי. בתקופה הביזנטית חייתה בו קהילה נוצרית ויהודית. במאות הבאות גדל הכפר, נבנתה מצודה מעליו, מלומדים אסלאמיים רבים גדלו בו, והכפר הוזכר בספרים רבים. בתקופה המודרנית היה זה הכפר הגדול ביותר במחוז נצרת, מבחינת אוכלוסייה ואדמות. רחובות הכפר נבנו בצורה של שתי וערב שנפגשו במרכז הכפר. ב-1948 חיו בו 5,023 תושבים ב-1,192 בתים. ב-1923 הוקמה מועצה מקומית לניהול ענייני הכפר.

ב-1948 היו בכפר יחידות צבאיות שנלחמו בצבאות היהודיים, והכפר נודע בהתנגדותו. ההתקפה היהודית על הכפר החלה בהפצצה אווירית בליל החמישה-עשר ליולי 1948, ומספר תושבים נהרגו. ההפצצה באה כהפתעה מוחלטת, ותושבים רבים החלו לברוח, מרביתם ללבנון. ההתקפה נתקלה בהתנגדות פלסטינית מקומית, אך הכפר נכבש עד הבוקר. בכפר נשארו כמאה איש. הם גורשו מהמקום אחרי חודש וחצי, אך בחודשים שלאחר מכן חזרו מאות לכפר. השלטונות הישראליים חששו שתהליך זה יוביל לאכלוס מחדש של הכפר כולו, וייעדו את אדמות הכפר ליישובים היהודיים הסמוכים. בתחילת נואר 1949 הוצאו כל התושבים מהכפר והוסעו במשאיות לנצרת ולכפרים בסביבה. אדמות הכפר חולקו בין היישובים היהודים הסמוכים.

שקופית 15.

שמות

עבור רוב היהודים בישראל שמות היישובים הפלסטיניים אינם מוכרים כלל, מכיוון שהם שונו או נמחקו לחלוטין עם הקמת המדינה.

"יישובים יהודיים נבנו במקום כפרים ערביים. אתם אפילו לא יודעים את השמות של אותם כפרים ערביים ואני לא מאשים אתכם, כי ספרי הגאוגרפיה הללו לא קיימים יותר. לא רק הספרים אינם, אלא גם הכפרים הערביים אינם. נהלל קם במקום מעלול; קיבוץ גבת במקום ג'יבתה; קיבוץ שריד במקום חוניפיס; וכפר יהושע במקום תל אלשומן. אין מקום אחד בנוי בארץ שלא הייתה בו אוכלוסייה ערבית בעבר." (שר הביטחון משה דיין, 4.4.1969, מתוך כתבה מעיתון "הארץ")

(הציטוט מתוך נאום של משה דיין בפני סטודנטים בטכניון מה-19.3.1969)

- שמות של מקומות פלסטיניים קיבלו פעמים רבות ביטוי בשמות המקומות הישראליים (למשל:

ביסאן-בית שאן, יאפא-יפו, ביר אלספע-באר שבע, יאג'ור-יגור; עין חוד-עין הוד). האם אתם מכירים דוגמאות נוספות?

- ירושלים מהווה דוגמה מעניינת לעניין השמות: בירושלים משתמשים עד היום בשמות הפלסטיניים של השכונות, על אף שניתנו לשכונות שמות בעברית, מפני השמות העבריים לא נקלטו בשפה היומיומית. למשל: טלביה הייתה לקוממיות, קטמון לגונן, אלמאלחה למנחת. רוב הישראלים אינם יודעים שאלו שמות פלסטיניים.

ספוריה: ציפורי

שקופית 16.

אלמסררה: מורשה

שקופית 17.

עין כארם: עין כרם

שקופית 18.

אללד: לוד

שקופית 19.

מפגש: קטעי וידאו העוסקים במפגש עם הנכבה

שקופית 20.

מקורות

שקופית 21.

- Khalidi, Walid. (1992). **All That Remains: The Palestinian Villages Occupied and Depopulated by Israel in 1948**. Washington D.C.: Institute for Palestine Studies.
- Sanbar, Elias. (2004). **Les Palestiniens: La photographie d'une terre et de son peuple de 1839 a nos jours**. Lucon: Hazan

- אלמוג, ע. (1997). הצבר - דיוקן. תל-אביב: עם עובד.
- מוריס, ב. (1991). לידתה של בעיית הפליטים הפלסטיניים, 1947-1947. תל-אביב: עם עובד.
- נווה, א., ויוגב, א. (2002). היסטוריות: לקראת דיאלוג עם האתמול. תל-אביב: כבל.
- שי, א. (2002). "גורל הכפרים הערביים הנטושים במדינת ישראל ערב מלחמת ששת הימים ואחריה". קתדרה, 105, עמ' 151-170.

אתרי אינטרנט:

www.zochrot.org

www.palestineremembered.com

www.nakba-online.tripod.com

www.alexandroni.org

www.kdati.org.il